

aan Deelnemers van de Green Deal workshop dd. 14 maart bij het CBS

cc Thom Werkhoven

van Marian Kagie

onderwerp Opgehaalde feedback en vervolgstappen

datum 29 maart 2023

1) Inleiding

Op 14 maart organiseert het CBS een Green Deal Workshop, gericht op organisaties binnen en buiten de overheid die betrokken zijn bij vraagstukken gerelateerd aan klimaatverandering, energie, milieu en/of natuur en de uitdagingen en doelen die daarmee verband houden. Onderwerp van de workshop is de statistiekvoorziening rondom de Green Deal: welke indicatoren zijn nodig om de vorderingen met betrekking tot de Green Deal te volgen?

De Green Deal workshop die werd gehouden bij het CBS (Den Haag) kon rekenen op een forse deelname van veel organisaties vanuit beleid, praktijk en wetenschap.

Onder voorzitterschap van Henk Verduin (CBS Directeur Leefomgeving) werd de workshop geopend door Angelique Berg (DG CBS) die inging op de aanleiding en het belang van de workshop en van verdere samenwerking. Er is wereldwijd veel behoefte aan Green Deal gerelateerde data. Er is al veel informatie op dit gebied, maar versnipperd en met witte vlekken. Daarom zullen alle partijen op dit gebied met zijn allen moeten samenwerken.

2) Programma

10:30 - 11:00 *Aankomst en koffie*

11:00 - 11:15 *Opening - Angelique Berg (Directeur-Generaal CBS)*

11:15 - 11:45 *Keynote speech - Maarten van Aalst (Hoofddirecteur KNMI)*

11:45 - 12:30 *Green Deal informatiebehoefte - Thom Werkhoven (Green Deal Coördinator CBS)*

12:30 - 13:15 *Lunch en walk-around*

13:15 - 13:30 *Toelichting programma expertsessies*

13:30 - 14:15 *Ronde 1: expertsessies*

1. Monitoring van de Nederlandse Natuur (**Roos Haasnoot en Peter Heslenfeld – LNV**)
2. Duurzaamheidstatistieken voor de financiële sector: Green bonds, CO2 en fysieke risico's (**Justin Dijk - DNB**)
3. Afval – een verdwijnend fenomeen in de circulaire economie (**Kiki Kersten en Dave Zagers**)
4. Hoe kijken ondernemers aan tegen duurzame bedrijfsvoering? (**Marien Vrolijk**)
5. Wat denken en doen burgers in relatie tot de klimaatverandering en energietransitie? (**Mitchell Dost en Rianne Kloosterman**)
6. Een 'energie-app' voor datagedreven energiebeleid (**Lydia Geijtenbeek**)
7. Klimaatimpact en –adaptatie; dataverkenning (**Arthur Denneman**)

14:15 - 15:00 *Ronde 2: Expertsessies*

1. Europese Green Deal vanuit IenW-perspectief (**Maurits Boomars en Kelsey Jansen (IenW)**)
2. Behoeftte aan statistische informatie voor het bedrijfsleven (**Emile Rodenhuis - VNO-NCW en MKB Nederland**)
3. Natuurlijk Kapitaal; Ecosysteemrekeningen en de Europese Green Deal (**Patrick Bogaart**)
4. Woonbase, bron voor Green Deal-indicatoren voor woningen en huishoudens (**Manon van Middelkoop**)
5. Toepassen van Microdata Linking (MDL) voor het samenstellen van EGD-indicatoren op basis van energiestatistieken en statistieken uit andere domeinen (**Bart Klein**)
6. Monitor Verduurzaming Industrie (**Edwin Horlings en Olaf Koops**)
7. Kosten van energie en klimaat (**Niels Schoenaker en Sylvia Bleker**)
8. Samenwerkingsverband VIVET in een notendop (**Krista Keller**)

15:00 - 15:15 *Koffiepauze*

15:15 - 16:00 *Ronde 3: Expertsessies*

1. De Green Deal en klimaat- en energiebeleid (**Ayolt de Groot e/o Kim Hermans, Sophie Pak en Frank van der Harst - EZK**)
2. Het Green Deal-dashboard (**Hans Langenberg en Duco Hoogendoorn**)
3. Circulariteit en efficiency in de waterketen (**Kees Baas en Jocelyn van Berkel**)
4. Introductie van waterstof in de energiestatistieken: een kijkje in de CBS-keuken (**Justin Domhof en Reinoud Segers**)
5. Bezit en gebruik van elektrische voertuigen (**Judith Nijenhuis**)
6. Betere voetafdrukken voor duurzaam economisch beleid (**Adam Walker en Edwin Horlings**)
7. Innovatietraject duurzame consumptie (**Femke Kessels en Maarten Mus**)
8. Storytelling duurzame voedselproductie en –consumptie (**Pascal Ramaekers en Manon Weusten**)

16:00 - 16:30 *Eindevaluatie* - Evaluatie workshop en hoe nu verder.

16:30 - 17:15 *Borrel*

3) **Opgehaalde feedback op de presentaties en posters**

Keynote speech: Maarten van Aalst (KNMI)

De presentatie is [hier](#) terug te vinden.

KNMI heeft een publieke taak als leverancier van informatie/data over het klimaat en op basis daarvan het debat te laten plaatsvinden. KNMI wil met die informatie ook mensen bewust laten worden van de manier waarop het klimaat verandert.

Van Aalst benadrukt eveneens het grote belang van samenwerking. Geeft aan dat de huidige situatie qua klimaatverandering ernstig is. Bij het verdrag van Parijs in 2016 gebruikte het KNMI nog code oranje om de ernst van de situatie weer te geven

Benadrukt ook dat er al veel data zijn over wat er gaande is qua klimaatverandering, maar ‘we moeten die data wel goed organiseren’. Vraag: waar brengen wij die data samen? Tegelijkertijd is er ook veel goeds gebeurd, denk aan de Eurostat indicatoren.

Maar qua klimaatverandering zijn er toenemende risico's, we lopen eigenlijk al achter de feiten aan (denk aan stijging van de zeespiegel)

De opwarming van de aarde gaat razendsnel en er zijn steeds vaker extreme weerssituaties, zowel in ons land als in de rest van de wereld.

Van Aalst noemt voorbeelden: overstromingen in Parijs in 2016, storm Ophelia zorgde in 2017 voor grote ravage in Ierland, overstromingen in Nederland (Limburg), België en Duitsland in 2021 met honderden doden.

We moeten ons aanpassen aan deze situaties (adaptation), maar dat kan niet oneindig. Daar zitten limieten aan. De grenzen komen in beeld.

Van Aalst noemt de 3 dodelijkste natuurrampen in Nederland van de afgelopen 100 jaar: watersnoodramp in 1953, hittegolf in 2003 en de hittegolf in 2006.

In een sessie met de gemeente Den Haag over maatregelen tegen de hittegolven blijkt dat juist in de meest kwetsbare wijken de hitte het grootst is. De subsidies op dit gebied gaan vaak ook nog naar de wijken waar de meest welvarende mensen wonen.

KNMI beschikt over een early warning center, dat zorgt voor tijdige waarschuwingen bij extreem weer en het vergroot veiligheid en voorkomt schade. Dit Center maakt gebruik van nieuwe technieken en modellen.

Wat te doen tegen klimaatverandering? 1. Koppelen van lange en korte termijn, 2. Inzicht in systemen, 3. Communicatie en samenwerking

Green Deal informatiebehoefte - Thom Werkhoven (Green Deal Coördinator CBS)

Thom Werkhoven (CBS Green Deal coördinator) licht het e.e.a. toe over de uitkomsten van de (lopende) inventarisatie van green deal gerelateerde informatiebehoefte van stakeholders. Tijdens de presentatie zijn de (externe) deelnemers over een aantal vragen geraadpleegd. De uitkomsten zijn [hier](#) te vinden. Op grond hiervan gaf het CBS aan het overzicht van informatievragen te delen met de deelnemers en een adviserende Green Deal reflectiegroep op te richten. Voor wat betreft dit laatste zal het CBS een uitnodiging naar alle deelnemers laten uitgaan tezamen met een beschrijving van onderwerpen die daarbij aan de orde kunnen komen.

a) Expertsessies ronde 1

Monitoring van de Nederlandse Natuur - Peter Heslenfeld (LNV)

De presentatie is [hier](#) terug te vinden.

Peter start met een introductie over het Nederlands natuur- en monitoringbeleid, en hoe dit past binnen de verschillende European Green Deal (EGD) strategieën. Het werk van LNV op het gebied van natuurbeleid en natuurmonitoring sluit aan op de *Biodiversity Strategy* van de EGD. LNV volgt de EU Vogel- en Habitatrichtlijnen. Daarnaast speelt *Natura 2000*, een Europees netwerk van beschermde natuurgebieden op het grondgebied van de lidstaten van de Europese Unie, een belangrijke rol in het aanwijzen van natuurgebieden.

Op nationaalniveau speelt de *Wet Natuurbescherming* ook een belangrijke rol. LNV heeft speciale beheerplannen, inclusief monitoringsplan. Iemand in de zaal vraagt hoe je het landelijk beleid afstemt op regionaal beleid? Volgens de vraagsteller komt de realiteit van het regionale beleid

niet altijd overeen met de nationale plannen. Peter geeft aan dat hier een uitdaging ligt maar dat het nationaal beleid wel degelijk de regionale plannen meeneemt en vice versa.

Natuurmonitoring wordt op twee niveaus gedaan: zee en land. Zowel dieren als planten en habitats worden gemonitord. Bij de monitoring is er een nauwe samenwerking tussen overheidsorganisaties en soortenorganisaties. Hiervoor bestaat de *het Netwerk Ecologische Monitoring*. Vrijwilligers, onder begeleiding van soortenorganisaties, spelen een belangrijke rol bij de monitoring van land. Meer dan 16000 vrijwilligers verzamelen data over zoogdieren, vissen, vogels, planten, paddenstoelen, etc. Het CBS speelt hierin ook een rol en zet tellingen om in trends. Monitoring op zee is vaak ingewikkelder. Hier zijn speciale initiatieven voor en is vaak sprake van professionele tellingen. Zo heb je het programma *Monitoring Onderzoek Natuurversterking Soortenbescherming (MONS)*, dat meer dan 100 onderzoeksvoorstellen bevat en onderdeel is van het *Noordzeeakkoord*. Ook is er speciale projectmonitoring bij bijvoorbeeld de Maasvlakte-2 en bij windparken. Ook spelen Natura 2000 gebieden een belangrijke rol en is er een juridisch kader voor de bescherming van de maritieme biodiversiteit: Kaderrichtlijn mariene Strategie (KRM).

Beheer van data is belangrijk voor natuurmonitoring. Data van enorm belang om aan te tonen waar de natuur staat. Gegevens worden nu op meerdere plekken opgeslagen. Streven is om data, zoveel als mogelijk, op te slaan in de Nationale Databank Flora en Fauna (NDFF). Het ultieme doel is om alle data in 1 database te hebben. Dit zou uniek in de wereld zijn. De rol van het CBS bij data beheer is het uitvoeren van analyse, in beeld brengen van trends, en aanvullend onderzoek.

Peter geeft twee voorbeelden van monitoring in de praktijk: 1. Monitoring van habitats en vegetatie en 2. Monitoring van zeevogels. Vanuit de EU is het verplicht om habitats te monitoren en de structuur en functie van habitats te behouden. Zeevogels worden gemonitord door professionals. Er wordt bijvoorbeeld gebruik gemaakt van schepen en zelfs vliegtuigen. Dergelijk onderzoek wordt regelmatig gecombineerd met onderzoek naar andere diersoorten. Waarom is monitoring van zeevogels zo belangrijk? Peter geeft een mooi voorbeeld: neem de zeekoet, die heeft een leefgebied dichtbij Terschelling. Stel je voor dat er een ramp plaatsvindt in de vorm van een olievlek in het leefgebied van de zeekoet. In een dergelijke scenario verlies je een hele generatie zeekoeten. Het is daarom belangrijk om dit soort kwetsbaarheden goed in beeld te hebben voor stresstesten en scenario analyses.

In het laatste gedeelte van de presentatie wordt er stil gestaan bij de toekomst. Daarbij wordt gesproken over de versterking van monitoring en aandachtspunten. Zo moeten soorten buiten beschermde gebieden ook goed waargenomen worden. Is er meer aandacht nodig voor meten op gebiedsniveau i.p.v. landniveau. En liggen er kansen in het gebruik van satellietbeelden voor monitoring. Daarnaast werd er nog stilgestaan bij de nieuwe EU verordening *Natuurherstel*. Er wordt afgesloten met een vragenronde. Er wordt gediscussieerd over hoe nationaal je kan zijn in de monitoring van trekvogels. Ook vroeg iemand zich af waarom monitoringsdata niet openbaar is. Peter geeft aan dat dergelijke data privacygevoelig is. Stel je voor dat er nog maar 1 paar van een bepaalde vogel is, dan is het niet wenselijk om prijs te geven waar dit paar bijvoorbeeld leeft of een nest heeft.

Duurzaamheidstatistieken voor de financiële sector: Green bonds, CO2 en fysieke risico's - Justin Dijk (DNB)

De presentatie is [hier](#) terug te vinden.

Veel aandacht werd besteed aan indicatoren voor groen beleggen, specifiek gericht tegen klimaatverandering. Het gaat daarbij vooral om 'green bonds', obligaties waarmee een groepen investering wordt gefinancierd. Wat groen is, is Europees vastgelegd. Kernenergie en aardgas zijn bijvoorbeeld getypeerd als groen.

Naast groene beleggingen ging het ook om financiering van broeikasgasuitstoot en om de monetaire risico's van de weersextremen die door klimaatverandering worden veroorzaakt. Verder was er aandacht voor de compensatie van CO2-uitstoot.

Het initiatief voor dit onderzoek komt van de centrale banken uit de eurolanden. Maar een aantal EU-landen daarbuiten zijn daarbij aangehaakt. DNB speelt een voortrekkersrol.

Het onderzoek staat nog maar in de kinderschoenen. Nieuwe bedrijfsrapportages over duurzaamheid (CSRD) moeten het werk in de toekomst gaan vereenvoudigen, maar die komen pas rond 2025-2027 beschikbaar.

Afval – een verdwijnend fenomeen in de circulaire economie - Kiki Kersten en Dave Zagers (CBS)

De presentatie is [hier](#) terug te vinden.

De sessie was erg interactief waarbij het gesprek werd aangegaan over wat we wanneer nu eigenlijk nog afval willen noemen in de toekomst. Tot een heldere conclusie kwam het niet, maar dat hier dus behoeftes zijn werd duidelijk. De boodschap vanuit het CBS aan deelnemers was dan ook op het eind 'Wat moeten wij meten & wat willen jullie weten?'. De discussie ging verder over dat afval gezien moet worden als een status van een grondstof die wellicht in de toekomst anders ingevuld wordt en daarmee uit de statistiek verdwijnt, maar dat er wel veel behoefte is om te meten wat er met de grondstoffenstromen gebeurt om zo ook grip te krijgen op de circulaire economie.

De boodschap van de deelnemers aan het CBS was om vooral te kijken naar de grondstoffenstromen en daarbij onderscheid te maken in primaire en secundair gebruik van grondstoffen. Daarnaast is het ook aan het beleid om te bepalen wat er dan precies bekeken moet worden in de statistiek en de cijfers. Als laatste werd benoemd dat het zeer interessant is wat het CBS op dit moment in de verkregen European Green Deal Grant aan het doen is, waarbij het CBS meer inzicht probeert te verkrijgen in de zogenaamde 'nuttige toepassing' van afval in de statistiek. Is het mogelijk met de huidige gegevens om meer inzicht te krijgen welke zaken hier precies gebeuren?

b) Expertsessies ronde 2

Europese Green Deal vanuit IenW-perspectief - Maurits Boomars en Kelsey Jansen (IenW)

De presentatie is [hier](#) terug te vinden.

De presentatie van I&W trok veel belangstelling. Tijdens de presentatie gingen de sprekers nader in op de Europese context en wetgevingsproces, in relatie tot Milieu. Hierbij werd aangegeven dat het daarbij belangrijk is om al in een zo vroeg als mogelijke fase mee te denken, in plaats van later wanneer het voorstel door de Europese Commissie wordt ingebracht.

Aangegeven werd dat de rol van data voor de feitelijke onderbouwing van beleid steeds belangrijker wordt en dat er toenemende aandacht is voor de Green Deal in de breedte en om onderlinge samenhang en raakvlakken tussen de verschillende terreinen en systemen. Zo werd onder meer de impact op gezondheid aangehaald. De monitoring van de Green Deal vraagt om meer en meer data/informatie.

Naast Klimaat komt er in toenemende mate aandacht voor Milieu. De Environmental Implementation Review verschaft daarbij ook een goed beeld van de mate/voortgang van beleid waarin je bijvoorbeeld ziet dat Nederland op het terrein van circulariteit Europees gezien op kop gaat, anders dan op het terrein van stikstof.

Verder werd verduidelijkt dat normering - bijvoorbeeld in het kader van Schone Lucht - significant heeft geholpen.

Behoeftte aan statistische informatie voor het bedrijfsleven - Emile Rodenhuis (VNO-NCW en MKB Nederland).

De presentatie is [hier](#) terug te vinden.

Natuurlijk Kapitaal; Ecosysteemrekeningen en de Europese Green Deal - Patrick Bogaart (CBS)

De presentatie is [hier](#) terug te vinden (link naar presentatie toevoegen).

Een volle zaal waar zelfs stoelen bijgezet moesten worden. Dit laat zien dat er veel interesse is naar informatie over natuur, biodiversiteit en natuurlijk kapitaal. Het CBS heeft laten zien wat er op dit moment allemaal onderzocht wordt rondom natuurlijk kapitaal. Deelnemers hebben een aantal technische vragen gesteld over de gebruikte methoden en aanpak. Het werd duidelijk dat er behoefte is aan meer informatie rondom natuurlijk kapitaal en het versterken van kennis tussen onze het CBS en verschillende ministeries. Deze kennisuitwisseling was een mooie basis voor het versterken van verdere relaties.

c) Expertsessies ronde 3

De Green Deal en klimaat- en energiebeleid - Ayolt de Groot e/o Kim Hermans, Sophie Pak en Frank van der Harst (EZK)

De presentatie is [hier](#) terug te vinden.

Het Green Deal-dashboard - Hans Langenberg en Duco Hoogendoorn (CBS)

De presentatie is [hier](#) terug te vinden.

Men was enthousiast over het idee dat dit hét dashboard gaat worden waar alle relevante gegevens bij elkaar verzameld zijn. Nu is alles versnipperd.

Dat betekent ook: zorg dat je altijd de beste, meest recente informatie aanbiedt, zorg dat geen twijfel kan ontstaan doordat elders recentere informatie te vinden is.

De CoolBlue-achtige wijze van navigeren wordt als een enorme pre gezien.

Fijn als doelen ook in de grafieken zichtbaar zijn (zoals in het huidige ontwerp bij de broeikasgasuitstoot), zodat je die niet nog ergens anders hoeft op te zoeken.

Onderstaande punten kunnen we misschien afvangen door bij de indicatoren een (toekomstbestendige) toelichting toe te voegen met daarin een bronvermelding (bijv. naar StatLine) en/of verwijzing naar relevante pagina's zoals dossiers:

- Geef niet alleen toegang tot de grafiekgegevens, maar verwijst ook naar plek waar je zelf als onderzoeker een selectie kan maken.
- Zorg dus voor goede bronvermeldingen. Voeg ook een verwijzing toe naar metadata/informatie over de bron (bijvoorbeeld bij een StatLinelink vermelden dat informatie over de data te vinden is in de tabeltoelichting onder (i))
- Verwijs goed door naar andere sites met Green Deal-relevante info, zoals het KNMI-dashboard, de site van RIVM en het CLO
- We willen uitgebreide, niet-toekomstbestendige teksten vermijden. Maar duiding bij cijfers, zoals bij het CLO, wordt over het algemeen wel als een pre gezien. Als die duiding elders beschikbaar is voor een indicator, kunnen we hiernaar verwijzen in de toelichting.

Het moet als je op het dashboard komt duidelijk zijn hoe het gebruikt kan worden / wat de functionaliteit is / hoe je verder kan als je de onderliggende data wil gebruiken of zelf een selectie wil maken.

Circulariteit en efficiency in de waterketen - Kees Baas en Jocelyn van Berkel (CBS)

De presentatie is [hier](#) terug te vinden.

Deze presentatie over water bracht meerdere nieuwe inzichten. De hoeveelheid gezuiverd afvalwater die Nederland weet te hergebruiken (CBS cijfers) is een stuk lager dan deelnemers hadden verwacht. Deelnemers waren het erover eens dat hier nog een wereld te winnen is voor een meer circulair Nederland met de verschillende wateropgaves waar Nederland voor staat. De cijfers van het CBS werden als zeer waardevol gezien en er werd aangegeven dat deze cijfers hopelijk vaker worden gemaakt. Een internationale vergelijking met hoe Nederland het doet ten opzichte van andere Europese landen werd als een goede toevoeging gezien, waarbij het aan het beleid is om te kijken waar van elkaar geleerd kan worden in watermanagement. De detaillering van de CBS cijfers op sectorniveau is zeer vooruitstrevend werd geconcludeerd.

d) Postersessies in ronde 1, 2 en 3

Ronde 1: expertsessies

- ***Hoe kijken ondernemers aan tegen duurzame bedrijfsvoering? - Marien Vrolijk (CBS)***
De poster is [hier](#) te vinden. De ontvangen feedback kan je [hier](#) terugvinden.
- ***Wat denken en doen burgers in relatie tot de klimaatverandering en energietransitie? Mitchell Dost en Rianne Kloosterman (CBS)***
De poster is [hier](#) te vinden. De ontvangen feedback kan je [hier](#) terugvinden.
- ***Een 'energie-app' voor datagedreven energiebeleid - Lydia Geijtenbeek (CBS)***
De poster is [hier](#) te vinden. De ontvangen feedback kan je [hier](#) terugvinden.
- ***Klimaatimpact en –adaptatie; dataverkenning Arthur Denneman (CBS)***
De poster is [hier](#) te vinden. De ontvangen feedback kan je [hier](#) terugvinden.

Ronde 2: Expertsessies

Woonbase, bron voor Green Deal-indicatoren voor woningen en huishoudens -Manon van Middelkoop (CBS)

De poster is [hier](#) te vinden. De ontvangen feedback kan je [hier](#) terugvinden.

Toepassen van Microdata Linking (MDL) voor het samenstellen van EGD-indicatoren op basis van energiestatistieken en statistieken uit andere domeinen - Bart Klein (CBS)

De poster is [hier](#) te vinden. De ontvangen feedback kan je [hier](#) terugvinden.

Monitor Verduurzaming Industrie - Edwin Hurlings en Olaf Koops (CBS)

De poster is [hier](#) te vinden. De ontvangen feedback kan je [hier](#) terugvinden.

Kosten van energie en klimaat -Niels Schoenaker en Sylvia Bleker (CBS)

De poster is [hier](#) te vinden. De ontvangen feedback **kan je hier terugvinden.**

Samenwerkingsverband VIVET in een notendop - Krista Keller (CBS)

De poster is [hier](#) te vinden. De ontvangen feedback kan je [hier](#) terugvinden.

Ronde 3: Expertsessies

Introductie van waterstof in de energiestatistieken: een kijkje in de CBS-keuken - Justin Domhof en Reinoud Segers (CBS)

De poster is [hier](#) te vinden. De ontvangen feedback kan **je hier terugvinden.**

Bezit en gebruik van elektrische voertuigen - Judith Nijenhuis (CBS)

De poster is [hier](#) te vinden. De ontvangen feedback kan je [hier](#) terugvinden.

Betere voetafdrukken voor duurzaam economisch beleid - Adam Walker en Edwin Horlings (CBS)

De poster is [hier](#) te vinden. De ontvangen feedback kan je [hier](#) terugvinden.

Innovatietraject duurzame consumptie - Femke Kessels en Maarten Mus (CBS)

De poster is [hier](#) te vinden. De ontvangen feedback kan je [hier](#) terugvinden.

Storytelling duurzame voedselproductie en –consumptie - Pascal Ramaekers en Manon Weusten (CBS)

De poster is [hier](#) te vinden. De ontvangen feedback kan je [hier](#) terugvinden.

De opgehaalde feedback bij alle posters is hier terug te vinden (link naar ppt toevoegen).

4) Eindevaluatie

Bij de afsluiting konden de deelnemers via een kleine online peiling aangeven hoe nuttig ze de workshop vonden en of er behoefte is aan een vervolg. Op grond van de uitkomsten hiervan kan de workshop als geslaagd beschouwd worden en gaven veel deelnemers aan [een](#) jaarlijkse herhaling ervan op prijs te stellen, evenals een periodieke nieuwsbrief. Het CBS gaat hiermee aan de slag.